

2.2. ГОЛОВНІ АКТОРИ ГЛОБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

В добу інформаційно-комунікаційної революції глобальне керування не тільки найтіснішим чином пов'язане з глобальним комунікаційним керуванням, але останнє є його невід'ємною і головною складовою, яка визначає і *modus vivendi*, і *modus operandi* світового порядку початку XXI ст. Влада, яку акумулює комунікація сьогодні завдяки диджитальній (цифровій) революції, дала могутній науково-технологічній поштовх глобалізаційним процесам у всіх сферах життєдіяльності: від економіки і фінансів до політики і культури. Це поставило людство перед новими викликами і загрозами як на рівні націй-держав, так і на глобальному рівні, що поступово змінює усталену парадигму міжнародних відносин³³, суттєво впливає на геополітичну картину світу. Водночас такий погляд дає свіжу перспективу щодо усвідомлення провідної ролі й самої комунікації, а також конструктивного аналізу трансформації функцій і статусів головних акторів у сфері глобального керування комунікацією в геополітиці XXI ст.

Прикметний той факт, що суверенітет головних традиційних акторів — держав — на зламі XX—XXI ст. вже не є абсолютним, як колись. Світ стрімко змінюється, стає дедалі більш взаємопов'язаним та взаємозалежним, на арену глобального керування виходять і владно заявляють про себе нові актори, такі як міжнародні організації, міждержавні союзи, транснаціональні корпорації³⁴ та глобальне громадянське суспільство³⁵.

Їхні можливості та потенціали, звісно, не однакові, проте, безумовно, вони перебирають частину владних повноважень, що їх до того мали тільки суверенні держави. Вони дедалі виразніше заявляють про своє бажання брати участь у геополітичних процесах, у виробленні рішень з актуальних міжнародних питань.

На глобальному порядку денному нині чи не найважливішим з них є питання інформації та комунікації, яскравим підтвердженням чого стало проведення трьох раундів Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні з питань інформаційного суспільства (The World Summit on the Information Society (WSIS); 1-й раунд — Женева, 2003 р., 2-й — Туніс, 2005 р., 3-й раунд — Женева+10, 2013 р.). Отже, постає завдання проаналізувати інститути глобального керування інформацією і комунікацією та основних акторів у сфері медіа та комунікації, а також, окресливши ширший контекст інститутів глобального керування та акторів, у них задіяних, відстежити геополітичні впливи, які вони справляють на сферу глобального керування інформацією та комунікацією.

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. під впливом процесів глобалізації медіа та інформаційно-комунікаційних систем національні кордони поступово втрачають виразні межі — і в сенсі легкості їх перетинання інформаційними потоками, і в сенсі правового регулювання у сфері медіа та інформаційно-комунікаційних технологій, яке дедалі більше перебирають на себе міжнародні інституції. Можна навіть сказати, що інформаційний суверенітет у цілому чи різні його частини більшість держав світу втрачають швидше, ніж будь-які інші аспекти свого суверенітету. На початку третього тисячоліття жодна держава не може заявити про цілковите збереження інформаційного суверенітету, оскільки сама лише наявність глобального супутникового телебачення та мережі Інтернет уможливають безперешкодне перетинання потоками інформації державних кордонів та комунікацію будь-яких осіб, груп, організацій тощо один з одним, перебуваючи по різні боки земної кулі. Державна цензура або регулювання чи обмеження, які раніше могли накласти на цю діяльність відповідні національні інституції та органи, нині в принципі можливі, проте за змістом малоефективні, не кажучи вже про те, що такі дії будь-якої держави свідчать про відхід її уряду від ідеалів та постулатів демократії, серед яких принциповими є свобода слова, свобода висловлення, право на отримання та розповсюдження інформації.

Тож зрозуміло, що в ситуації глобалізації медіа та телекомунікацій стрімко зростає геополітична роль наднаціональних інститутів. Регулюванням та керуванням інформаційно-комунікаційною сферою на глобальному рівні займаються такі головні міжнародні організації: Міжнародна телекомунікаційна спілка (International Telecommunication Union; ITU), ООН (зокрема ЮНЕСКО), Інтернет-корпорація щодо надання назв і номерів (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers; ICANN), Світова організація торгівлі (СОТ), Світова організація з інтелектуальної власності (The World Intellectual Property Organization; WIPO). Зупинимось докладніше на трансформації їхніх функцій та статусів.

3-посеред цих міжнародних інститутів керування комунікацією найстарішою є Міжнародна телекомунікаційна спілка. Вона була заснована 1865 р. Від початку створення ООН вона є одним з її підрозділів. Спочатку вона займалася розподіленням частот радіоспектра через кордони держав, із плином часу і розвитком технологій її функції розширилися. Тепер вона розподіляє частоти як наземні, так і через супутники для всіх видів телефонії,

передачі даних, телебачення, радіо тощо. Звісно, з науково-технічним розвитком упродовж півтора сторіччя до її основних функцій додалося керування розподілом у нових сферах комунікації відповідно до появи нових засобів масової комунікації: спочатку — радіо, потім — телефонії, яка з часом розгалузилася на мобільну, стільникову тощо. Трансформації діяльності спілки відбуваються відповідно до розвитку та урізноманітнення різновидів телебачення, загальної диджиталізації всієї інформаційно-комунікаційної сфери. Таким чином, першим завданням Міжнародної телекомунікаційної спілки є забезпечення дедалі зростаючої кількості користувачів частинками радіочастотного спектра, оскільки це цінний міжнародний громадський ресурс, у розподіленні якого мають переважати послідовність і справедливість. Тому нагляд за тим, щоб не відбувалося «накладання» одних частинок виділених частот на інші, не виникали суперечки між користувачами, входить до обов'язків спілки, так само як і розподілення супутникових орбіт у всій їхній сукупності, включаючи геостаціонарні орбіти, які становлять особливу цінність. Ця функція Міжнародної телекомунікаційної спілки є тим відповідальнішою через обмежену кількість таких орбіт.

З виникненням і прискореним розвитком телекомунікаційних мереж перед спілкою постало інше важливе завдання — справа їх стандартизації. До цієї її функції належить низка таких процедур, як стандартизація устаткування, протоколів тощо. Це дражливі питання, оскільки проблеми стандартизації безпосереднім чином пов'язані із процесами виробництва і впровадження різноманітного телекомунікаційного та комп'ютерного устаткування, яке має відповідати встановленим спілкою нормам, а отже, йдеться про жорстку конкуренцію на ринку комп'ютерних та телекомунікаційних товарів і послуг і по суті — про певний контроль цього ринку, здійснюваний Міжнародною телекомунікаційною спілкою. Існує ще один нюанс в її функціях: вона покликана забезпечити роботу цілої міжнародної системи телекомунікаційних операторів різних країн світу, які відшкодовують одне одному витрати за використання їхніх мереж в інших країнах для завершення телефонних дзвінків. Ця складна система відшкодування перехресних платежів операторів одних країн операторам інших має багато складностей і нюансів, які можуть вдало вирішуватися на міжнародному рівні.

Теоретично до сфери компетенції Міжнародної телекомунікаційної спілки належить і завдання дбати про нарощування і

розвиток телекомунікацій у країнах, що розвиваються, та найменш розвинених країнах. Проте на практиці ця функція слабко реалізована через обмежені можливості цієї міжнародної спілки.

Важливим кроком цієї міжнародної організації було створення робочої групи з питання захисту дітей у мережах — Child Online Protection (COP) у березні 2010 р., метою якої став захист дітей від можливих негативних ефектів їх перебування у соціальних мережах та ознайомлення зі шкідливим контентом. Варто відзначити, що чималий внесок у наукову розробку цієї проблематики внесли дослідження як зарубіжних, так і українських учених, насамперед К. Дротнер³⁶, С. Лівінгстоун, Д. Освелла³⁷ та інших. У листопаді 2010 р. була створена «COP Global Initiative» — програма глобального значення, яка бере на себе функції координації існуючих глобальних зусиль у різних країнах та на різних континентах щодо імплементації заходів, які б забезпечили навчання дітей безпечному користуванню Інтернетом та створенню запобіжних методик щодо ознайомлення їх зі шкідливим контентом³⁸. Ця ініціатива була сформована й розвинена завдяки спільній роботі Міжнародної телекомунікаційної спілки разом із урядами, партнерами із телекомунікаційної індустрії, громадянським суспільством, різними агенціями ООН.

Навіть перелічені вище функції Міжнародної телекомунікаційної спілки свідчать про те, що вона є впливовим гравцем у сфері глобального управління комунікацією, за роботою якої уважно стежать та намагаються отримати на неї вплив як урядові актори — держави, які попри всі зміни залишаються найсильнішими серед усіх наявних акторів, так і неурядові актори (передусім глобальний приватний сектор і громадянське суспільство).

ООН на різних етапах свого функціонування привертала увагу світового співтовариства до питань інформаційного та комунікаційного спектра. Не можна не згадати у зв'язку з цим прийняття ООН 1948 р. Декларації прав людини, в якій, зокрема, наголошується, що можливість шукати, отримувати та розповсюджувати інформацію належить до основних прав людини. Головну роботу в галузі обговорення на широкій міжнародній основі питань інформації та комунікації в системі ООН проводить ЮНЕСКО (рік заснування — 1945). Особливо резонансними у цьому відношенні були 1970-ті — 1980-ті роки, коли точилися дискусії навколо «Нового міжнародного інформаційного та комунікаційного порядку» (НМІКП) і вперше були поставлені питання про незбалансованість інформаційних потоків, які йдуть з Півночі на Пів-

день і навпаки, а також було артикульоване важливе право людини — право на комунікацію як таке, що визначає її як соціальну істоту. Проте в той час через різні складні політичні обставини ідеї НМІКП не знайшли подальшого розвитку у діяльності ЮНЕСКО. У полі зору цієї організації постійно перебувають проблеми розвитку аудіовізуального та телекомунікаційного секторів, які тісно пов'язані з розвитком освіти і культури, питання контенту та інформатизації, завдання збереження національної культурної спадщини, зокрема із застосуванням засобів нових мультимедіа та інформаційно-комунікаційних технологій, захисту дітей від шкідливого контенту в мережі Інтернет тощо.

1995 р. ЮНЕСКО ініціювала та спонсорувала Світову комісію з культури та розвитку, що висувала на порядок денний розгляд таких важливих проблем, як підтримка розвитку некомерційних телевізійних програм з подальшим налагодженням їхнього обміну між країнами, обговорення небезпеки медіа-концентрації, яка призводить до звуження сектору громадського телерадіомовлення. У доповіді комісії 1997 р. визнається важливість диджитальних технологій для збереження культурних надбань людства³⁹ та потреба розвивати когерентну культурну політику для інформаційного суспільства⁴⁰. Останні роки ЮНЕСКО приділяє багато уваги питанням розвитку інформаційного суспільства, ініціюючи ряд конференцій із цієї проблематики, особливо в аспекті тенденцій у середній та вищій освіті та мовно-культурних проблем, що виникають з розвитком мережі Інтернет.

Проте, безумовно, головною подією, яка визначила діяльність ООН у сфері інформації та комунікації, було ініціювання (яке відбулося, до речі, на конференції Міжнародної телекомунікаційної спілки 1998 р.), підготовка (1998—2003 рр.) та проведення двох раундів Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні з питань інформаційного суспільства (WSIS; Женева, 2003 р. — Туніс, 2005 р.), а також через десять років під егідою ІТУ — третього раунду — WSIS+10 у травні 2013 р. в Женеві. До докладного аналізу ряду аспектів роботи WSIS ми ще не раз повернемося, проте, аналізуючи її значення в контексті ролі ООН у глобальному керуванні, слід відзначити, що це був перший світовий саміт найвищого рівня, який поставив на порядок денний питання комунікаційної політики та керування. На ньому вперше у комплексі розглядався розвиток диджитальних технологій та обговорювалися їхні соціальні, політичні, економічні та культурні впливи. На саміті було зареєстровано 11 тисяч учасників. І це само собою

робить його міжнародною подією великого масштабу. Надто важливим є те, що вперше з моменту заснування ООН була створена формальна структура для участі у цьому форумі громадянського суспільства. Як вважає канадський учений М. Рабой, фундація «Бюро громадянського суспільства», що складається з представників організацій громадянського суспільства, створює прецедент у міжнародних відносинах. Відзначаючи, що політика WSIS була позначена не лише консенсусом, а й конфліктами між урядами світу, він наголошує, що мали місце більш широкі рамки політичних форматів, що призводило до боротьби урядів з неурядовими акторами, а саме — з неурядовими організаціями та іншими асоціаціями громадянського суспільства⁴¹. Проте все ж таки завдяки послідовній політиці, яку проводило громадянське суспільство, в офіційних документах з'явилися хоча б мінімальні згадки про такі базові поняття, як свобода висловлення, культурне різноманіття, плюралізм медіа і центральне місце комунікації як «фундаментального соціального процесу, основної людської потреби і засади соціальної організації». На саміті серед інших піднімалося питання про сучасний режим керування мережею Інтернет, в якому велику роль відіграє такий актор, як Інтернет-корпорація щодо надання назв і номерів (ICANN).

Мабуть, найзначнішим кроком у збереженні культурного розмаїття людства стало прийняття ЮНЕСКО «Конвенції щодо культурного розмаїття» — «Convention on Cultural Diversity» (CCD). Процес її вироблення був дуже непростим. Про боротьбу, яка точилася навколо цього документа, може свідчити навіть той факт, що від часу, коли 2001 р. на Генеральній Асамблеї ЮНЕСКО одностайно була ухвалена «Декларація щодо культурного розмаїття», до прийняття самої «Конвенції щодо культурного розмаїття» (березень 2007 р.) пройшло шість років. Ця конвенція базована на головних принципах права на суверенітет, поваги до солідарності, прав людини, культури та сталого розвитку.

Британський учений С.-Б. Грейбер у статті «Нова Конвенція ЮНЕСКО щодо культурного розмаїття: протипага СОТ?» детально проаналізував сам процес вироблення конвенції та «підводні камені» на шляху її прийняття і дійшов обґрунтованого висновку про те, що конвенція заповнює лакуну щодо культурних цілей у публічному міжнародному праві та слугує протипагою Світовій організації торгівлі у майбутніх конфліктах між торгівлею і культурою⁴². Дійсно, «Конвенція щодо культурного розмаїття» була створена як законний інструмент, який би виступав ваго-

мою противагою Світовій організації торгівлі, яка зосереджується переважно на питаннях торгівлі, дивиться на культурну продукцію перш за все як на будь-які інші продукти споживання. У такий спосіб культурні аспекти такої продукції або зовсім не враховуються, або відсуваються на далеку периферію. Ясна річ, що СОТ підтримує погляди США на глобальний експорт своєї культурної продукції як будь-якої іншої, позбавленої культурних, політичних та ідеологічних складових. В інших народів світу є бажання захистити свої національні культури, щоби вони не загинули під потужним «валом» американської масової культури. Тому «Конвенція щодо культурного розмаїття» була ратифікована більш як 30 країнами світу (у тому числі й європейськими, включаючи Велику Британію), у той час як США та Ізраїль проголосували проти її ратифікації, вбачаючи в цьому документі прихований протекціонізм, який позбавляє свободи висловлення та інформації.

Особливо схвальну підтримку ця конвенція отримала серед європейських представників громадського телерадіомовлення. Вони сприйняли її як ще один засіб боротьби зі всепоглинаючою тенденцією лібералізації в аудіовізуальній індустрії, тому що ця конвенція визнала роль громадського телерадіомовлення у підтриманні культурного розмаїття⁴³. Дослідник європейських медіа-регуляторних законів М. Пуппіс відзначив, чому саме конвенція була дуже необхідною для медіа, надто — для телерадіомовлення. На його думку,

по-перше, ССД визнає важливість культури, відзначаючи, що «культурні аспекти розвитку так само важливі, як і економічні аспекти» (Стаття 2 (5));

по-друге, ССД легітимує регуляцію електронних медіа. Вона надає державам, які підписали цю конвенцію, право вживати заходи й обирати політику, щоб «захищати та підтримувати різноманіття культурних висловлень» (Статті 2 (2) і 5 (1))⁴⁴.

Отже, може, з легального боку цей документ і не позбавлений нормативної слабкості — на відміну від документів Світової організації торгівлі, проте він ще раз підтверджує право держав на захист та підтримку культурного розмаїття.

Інтернет-корпорація щодо надання назв і номерів (ICANN) — новий гравець у глобальному керуванні комунікацією. Вона була заснована у США. Як визначає «Вебпедія» — онлайн-енциклопедія, присвячена комп'ютерним технологіям, — ICANN була створена Джоном Постелом восени 1998 р. у відповідь на полі-

тичну заяву, проголошену Департаментом торгівлі США. Ця заява містила відозву створити у приватному секторі Сполучених Штатів неприбуткового посередника у справах мережі Інтернет для адміністрування політики щодо системи імен та адрес у цій мережі. На організацію покладалися відповідальність щодо просторового розміщення IP-адрес (IP — Internet Protocol), завдання стосовно визначення параметрів протоколу мережі Інтернет, менеджмент та керування системою імен доменів і головною системою серверів, — функції, які до часу створення цієї організації виконувалися за контрактом уряду Сполучених Штатів.

ICANN була конституйована як неприбуткова корпорація приватного сектору за юрисдикцією штату Каліфорнія і створена за ініціативи й у відповідності до Меморандуму про порозуміння між Департаментом торгівлі США і цією організацією⁴⁵. Її головною метою було надання Департаменту торгівлі США можливості здійснювати контроль над Системою назв доменів (Domain Name System; DNS). Проте сама корпорація формально належить до неурядового сектору економіки США. Започаткована як винятково технічна служба, DNS згодом перебрала функції найменування економічних, політичних, соціальних і навіть культурних доменів. Діяльність цієї інституції, таким чином, набуває дедалі більшого комерційного і правового значення. Те, що уряд Сполучених Штатів є наглядачем над роботою Інтернет-корпорації щодо надання назв і номерів, яка, по суті, є структурою керування мережею Інтернет, було предметом дискусій та обговорень на двох раундах Світової зустрічі на найвищому рівні з інформаційного суспільства. Оскільки мережа Інтернет постулювалася широкій світовій громадськості як новітній феномен інформаційної доби, керування яким принципово неможливе, у ряду держав виникли запитання, як керування ним може бути довірене не такій представницькій міжнародній організації, як ООН, а неурядовій та непередставницькій структурі, як ICANN, що отримує свої повноваження безпосередньо від американського уряду. Проте питання про трансформацію цієї корпорації у міжнародну структуру керування мережею Інтернет не знайшло відповідного вирішення на саміті. Сама ж ICANN на своєму сайті дає таке пояснення про трансформацію свого статусу: «Найновіша версія меморандуму про порозуміння між Департаментом торгівлі Сполучених Штатів та ICANN спрямована на те, щоби стати останньою і ставить перед ICANN серію цілей, які, після того як будуть виконані, матимуть наслідком повну незалежність

організації ICANN». Тобто добрі наміри висловлені, але сама «серія цілей» не розкрита і час на її виконання не визначений. Таке туманне формулювання можна вважати відповіддю на питання, порушені учасниками Світової зустрічі на найвищому рівні з інформаційного суспільства щодо підпорядкованості ICANN. Репрезентативність цієї організації дістала критичну оцінку з боку інших держав. Більшість інтернет-користувачів не беруть участі в її роботі. Тож, за ініціативи Європейської Комісії, остання сама запровадила топ-домен: «.eu». І на середину 2009 р. більш як 3 млн імен доменів Європейської Комісії були вже зареєстровані.

У керуванні окремими аспектами діяльності мережі Інтернет беруть участь і ряд інших організацій. Серед них — Рада архітектури мережі Інтернет (Internet Architecture Board; IAB), до функцій якої належать нагляд за його технічним розвитком, акредитування стандартів та об'єднання професіоналів через створену в її рамках організацію під назвою «Інтернет-суспільство» (Internet Society; ISoc).

До керування мережею Інтернет причетна і Світова організація з інтелектуальної власності (WIPO) — міжнародна організація, заснована 1967 р., яка діє у складі ООН. Серед її функцій — вирішення проблем із правами на інтелектуальну власність у мережі Інтернет, що само собою є дуже важливою економічною і правовою сферою, яка бурхливо розвивається. Однак правове врегулювання все-таки не встигає за темпами розвитку мережі Інтернет, оскільки безліч питань виникають разом із процесами конвергенції різних масмедійних і мультимедійних засобів комунікації з телекомунікаційними та комп'ютерними мережами у глобальному інформаційно-комунікаційному середовищі. Окрім того, Світова організація з інтелектуальної власності за домовленістю з ICANN є головним міжнародним органом, який допомагає у вирішенні конфліктів, що виникають при наданні назв доменів.

Важливою ініціативою, яка набула окресленості впродовж 2006 р. в рамках цієї міжнародної організації, є подання на обговорення документа під назвою «Запропонований Світовою організацією з інтелектуальної власності договір про захист телерадіомовлення, кабельного мовлення та веб-мовлення»⁴⁶, в якому беруть активну участь базовані в США транснаціональні медіа-корпорації, засоби масової комунікації та неурядові організації.

За останні два десятиліття відбувається поступове послаблення ролі і впливу Світової організації з інтелектуальної власності,

оскільки частину її важливих функцій перебирає інший глобальний актор — Світова організація торгівлі, яка набула ще більшої ваги, коли 1995 р. отримала значні переваги, підписавши Договір про права інтелектуальної власності стосовно до торгівлі (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights; TRIPS agreement). До речі, «батьками-засновниками» та ініціаторами створення договору TRIPS були дванадцять могутніх транснаціональних корпорацій, штаб-квартири яких знаходяться у США. Серед них кілька транснаціональних корпорацій, які прямо представляють медійні та інформаційно-комунікаційні бізнеси та їхні інтереси. Це — CBS, Digital Equipment Corporation, Time-Warner.

Підписання цього документа мало неабияке геополітичне та геоекономічне значення: воно означало для держав-членів Світової організації торгівлі передачу своїх повноважень СОТ, а для останньої — значне розширення її влади у сфері проведення політики в цій галузі та використання її у всьому спектрі питань, пов'язаних з авторським правом. Передусім йдеться про цілу низку медіа-індустрій, в яких застосовується авторське право. Це й створення кінофільмів, музики, книг, журналів, газет, телепередач тощо. Серед тих, хто отримує переваги від діяльності СОТ в галузі авторських прав, — глобальні медіаконгломерати і ті транснаціональні корпорації, економічні і фінансові інтереси яких повністю чи частково зосереджені в різних частинах медіа-сектору⁴⁷. СОТ гарантує та посилює їхні права у всіх державах, які підписали Договір про права інтелектуальної власності стосовно до торгівлі.

По-друге, СОТ відіграє ключову роль і у питанні розповсюдження медіа-продуктів, які за правилами цієї торговельної організації можуть безперешкодно перетинати кордони різних держав світу. Передусім до різновидів таких продуктів належать аудіовізуальні продукти, тобто журнали, газети тощо. Погляд СОТ на цю продукцію медіа-сфери виключно як на товар і в такий спосіб відкидання притаманних їй культурних, соціальних та політико-ідеологічних складових є предметом гострих дискусій про комодифікацію культури, про загрози глобальній культурі для національної ідентифікації та про потребу захисту національних автентичних культур від панування глобальної. ЄС не раз висловлював занепокоєння щодо такої політики СОТ, переважно відстоюючи європейську аудіовізуальну індустрію⁴⁸.

Проте сфера медіа не єдина в царині комунікації, на яку впливає СОТ. Великим і таким, що швидко зростає, сектором в

інформаційну добу є телекомунікаційний сектор. Трансформації, які відбулися в цьому сегменті економіки, характеризуються його лібералізацією, втратою значною кількістю держав світу монополії над національними телекомунікаційними системами, отже, приватизацією їх приватним сектором і, відповідно, конкурентною боротьбою, яка дедалі зростає. Загалом це відповідає настановам СОТ і вписується в її торговельну парадигму. Її мегаінтереси полягають у запровадженні та проведенні політики універсальних послуг, завдяки яким уряди мали змогу полегшити перехресну субсидіарність, що йде від великих бізнесових користувачів та великих міст до сільських місцевостей, внутрішніх малонаселених регіонів та користувачів малого бізнесу. Варто відзначити, що Договір про права інтелектуальної власності стосовно до торгівлі дозволяє урядам використовувати перехресну субсидіарність тільки в тому разі, якщо вона не перешкоджає конкуренції. Таке формулювання через його нечіткість залишає багато місця для його довільного трактування СОТ на користь тих чи інших сторін, що, з одного боку, послаблює функції Світової телекомунікаційної спілки, а з другого, — часто-густо призводить до втрати закордонних заробітків найбільшими державами в рамках систем відшкодування перехресних платежів одних держав іншими.

Крім держав та міжнародних організацій, дієвими акторами у глобальному керуванні комунікацією є приватний сектор та громадянське суспільство, щоправда, за своєю силою та владними можливостями ці гравці перебувають у різних «вагових категоріях».

Могутнім актором у світовому керуванні комунікацією виступає глобальний приватний сектор в особі медіа- та телекомунікаційних транснаціональних корпорацій. Він також включає сформовану ним низку асоціацій різного гатунку (бізнесових, комерційних, корпоративних, добродійних тощо) на підтримку його безперешкодної діяльності та велику кількість утворень, головним призначенням яких є лобювання інтересів великого бізнесу цих транснаціональних корпорацій на різних рівнях (від місцевого і національного — до регіонального і глобального).

Сила глобального приватного сектору невпинно зростає, зростають міжнародний вплив і статус. Не варто забувати, що, попри всі глобальні настанови, він має найтісніші взаємовідносини з правлячими елітами тих держав, де розташовані штаб-квартири медійних, комп'ютерних та телекомунікаційних транснаціональних корпорацій. Влада все більшою мірою зосереджується в руках нової глобальної еліти — медіакратії. Це відбувається в різні спо-

соби. Іноді сама медіакратія безпосередньо приходить до політичного керування державою. Частіше, залишаючись за лаштунками політичних процесів, вона допомагає отримати владу тим чи іншим політичним силам, маючи від того неабиякий економічний зиск у вигляді урядових преференцій, пом'якшення антитрастового законодавства, денаціоналізації крупних телекомунікаційних чи медіа-об'єктів (як, скажімо, телекомунікаційних компаній або державного телерадіомовлення) і передачі їх у приватну власність тощо.

Ще один ефективний шлях лобіювання інтересів приватного сектору — це введення колишніх членів вищої керівної ланки медіа- та телекомунікаційних транснаціональних корпорацій — тієї ж медіакратії — до рад директорів чи інших керівних структур міжнародних організацій, де вони можуть здійснювати довгострокове лобіювання інтересів великого бізнесу. До речі, водночас вони можуть бути членами рад директорів корпорацій, асоціацій, фондів та інших інститутів приватного сектору.

Таким чином, наявні прями й непрямі впливи, які приватний сектор чинить на геополітику комунікації, на процеси глобального керування нею.

В контексті вирішення проблем глобального керування комунікацією громадянське суспільство представлено неурядовими організаціями, ініціативними групами, громадськими рухами, інтернет-спільнотами, науковими асоціаціями тощо. Його потенціал невпинно зростає, що показали, зокрема, роки підготовки до Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні з питань інформаційного суспільства, активна участь у її двох раундах та одночасне проведення значної кількості акцій на підтримку свого бачення формування порядку денного цієї визначної події.

Важливий уже той факт, що громадянське суспільство було запрошене до підготовки та участі в ній як офіційний учасник. За думкою М. Рабоа, на момент повідомлення про початок підготовчої фази WSIS метафора «інформаційне суспільство» означала певний тип соціального проекту — навіть якщо ніхто не знав, що це означає. Мобілізація громадянського суспільства, тим не менше, сприяла виникненню альтернативної метафори — «комунікаційне суспільство», що базувалася на таких цінностях, як права людини, соціальна справедливість, участь, ресурси, які поділяються, солідарність і сталий розвиток⁴⁹. В ЄС розроблена також концепція «суспільства знань»⁵⁰.

Організації громадянського суспільства, запрошені взяти участь у роботі саміту, сприйняли це не тільки як нагоду розширити

свій вплив на проведення публічної політики, а і як можливість об'єднання глобального громадянського суспільства навколо цих важливих питань. Тому ціла низка цих організацій напередодні WSIS⁵¹ розгорнула кампанію «Комунікаційні права в інформаційному суспільстві» (Communication Rights in the Information Society; CRIS) для того, щоб забезпечити комунікаційні права як центральні в інформаційному суспільстві. Кампанія спонсорувалася Платформою комунікаційних прав — групою неурядових організацій, зосереджених на проблемах медіа та комунікації в усьому світі. «Наше бачення інформаційного суспільства спирається на право на комунікацію як на засіб посилення прав людини і покращення соціальних, економічних та культурних умов життя народів і спільнот. Інформаційне суспільство, яке нас цікавить, це таке суспільство, що базується на принципах прозорості, різноманіття, участі та економічної справедливості, яке надихає справедливе вирішення гендерних, культурних та регіональних проблем», зазначається у платформі CRIS⁵².

Метою цієї кампанії було розширення порядку денного і цілей Всесвітньої зустрічі, об'єднання навколо цієї ідеї різноманітних неурядових організацій та груп громадянського суспільства, так само як і окремих особистостей, які часом зосереджували свою діяльність на інших питаннях, ніж комунікація: скажімо, неурядові організації із захисту навколишнього середовища, правозахисні тощо.

Серед наріжних завдань, що висувала кампанія, слід виокремити такі важливі, як розширення громадської сфери в інформаційному суспільстві; гарантування такого стану речей, коли інформація і знання доступні для людського розвитку (тобто вони перебувають у відкритому публічному доступі, а не зосереджені у приватних руках). Не менш актуальним є питання легкого доступу та ефективного використання електронних мереж, збереження громадського сектору і в телерадіомовленні, і в телекомунікації, оскільки ті за своєю природою є цінними громадськими ресурсами. З цього випливає завдання демократичного і прозорого керування інформаційним суспільством від локального до глобального рівнів; віднайдення адекватних відповідей на такі виклики сьогодення, як державні чи комерційні спостереження і цензура. Важливою є також підтримка розвитку комунальних традиційних і нових медіа, які створюються для задоволення потреб спільноти і людини.

Ці та багато інших питань були поставлені на порядок денний, широко обговорювалися в мережі Інтернет і стали центральними

під час проведення Світового форуму з комунікаційних прав. Він відбувся у Женеві 5 грудня 2003 р., з метою привернути увагу світової громадськості до питань, яким не знайшлося місця у порядку денному WSIS. Координатор цього форуму ірландський дослідник Ш. О'Шиочру, зокрема, відзначив, що WSIS просто не впорався із завданням поставити і провести дебати з ключових аспектів інформаційного суспільства — хто володіє інформацією та знаннями; хто контролює їх розповсюдження та розподілення; хто має до них доступ та може їх використовувати у власних інтересах. Адже в цих сферах наявні тенденції, які не можуть не хвилювати.

Було би помилкою розглядати громадянське суспільство як досить гомогенну спільноту, всі члени якої безумовно поділяють одні й ті самі цінності, мають однакові цілі та консолідовано йдуть до однієї мети. Це далеко не так. По-перше, воно дуже неоднорідне. До нього входять неурядові організації громадського, релігійного, наукового, екологічного, гендерного характеру, асоціації та рухи, окремі особи та активісти з інших галузей, часом далеких від комунікаційної сфери. По-друге, через нечітку офіційну градацію до нього під час підготовки і проведення WSIS були зараховані асоціації комерційних медіа. Вони чинили тиск на уряди, щоб ті визнали їхню роль в інформаційному суспільстві і давали гарантії щодо свободи висловлення. Проте ряд західних учених у галузі медіа відзначають, що ситуація в цьому секторі кардинально змінилася.

Відомо, що впродовж десятиліть, відповідно до ліберальних уявлень про медіа, останні вважалися гарантами свободи висловлення різних поглядів, основними засобами створення громадської думки, що відстежували і контролювали дії державної влади. Загальноприйнятою була думка, що загрози для свободи висловлення йдуть здебільшого від держави. Нині ситуація змінилася. Роздержавлення державних медіа, звуження сектору громадського телерадіомовлення з паралельним прискореним зростанням комерційного медіа-сектору та процесами концентрації, які охопили цю галузь, роблять саме комерціалізовану інформаційно-комунікаційну систему тим інститутом, який несе загрози таким наріжним правам людини, як свобода висловлення та свобода мати власну думку. Британський дослідник Дж. Томпсон відзначає, що так званий підхід «laissez-faire» в економічній діяльності не є абсолютним гарантом свободи висловлення, оскільки не-регульований ринок може розвиватися у такий спосіб, який ус-

пішно зменшить різноманітність і лімітує можливість для більшості індивідів зробити так, щоби бути почутими. Як і всі інші види промисловості, медіа-індустрія розвивається передусім за логікою отримання прибутку і накопичення капіталу, і в такому випадку не існує необхідної кореляції між логікою отримання прибутку та культивуацією різноманіття. Ось чому так важливо, щоби при здійсненні глобального керування комунікацією та проведенні комунікаційної політики у світовому масштабі були забезпечені не тільки інтереси комерційного приватного сектору, а й громадської сфери, до якої, варто ще раз підкреслити, належать не тільки організації, а й пересічні громадяни, право яких на свободу слова та свободу висловлення думки гарантовано Статтею 19 Декларації прав людини. Отже, глобальна комунікаційна політика мусить бути збалансованою, відстоювати демократичні права і свободи людини і знаходити врегулювання, які б не дозволяли громадській сфері зменшуватися через нестримну концентрацію медіа.

Зарахування ж асоціацій комерційних медіа до сектору громадянського суспільства, на думку Саллі Берч, виконавчого директора латиноамериканського агентства інформації (Agência Latino-americana de Informação; ALAI), входило у протиріччя з цілями громадянського суспільства через комерційну природу перших. Так, асоціації комерційних медіа виступали на саміті проти розвитку комунальних медіа, були проти будь-яких пропозицій, які б торкалися обмежень концентрації медіа чи коли йшлося про рівноправний розподіл хвиль.

Усе це свідчить про те, наскільки важко було віднайти консенсус навіть серед «строкатих» учасників сектору громадянського суспільства. І все ж таки є питання, які можуть бути об'єднавчими для них. Це і захист свободи висловлення, і її розширення, включаючи диджитальне середовище, це і питання безпеки, до яких також входить проблема неушкодження свободи висловлення, і питання захисту дітей від шкідливого контенту. Не менш важливими для громадянського суспільства є донесення знання про наявність цих проблем до широкої громадськості, питання обізнаності останньої зі способами захисту своїх інтересів у галузі комунікації в інформаційному суспільстві.

Попри питання, які не вдалося вирішити на двох раундах Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні з інформаційного суспільства (WSIS, 2003 р., 2005 р.), її значення важко переоцінити. Вона піднесла проблеми інформаційної та комунікаційної геопо-

літики на світовий рівень, ввела завдання глобального керування комунікацією до порядку денного світового співтовариства. Ця зустріч змінила уявлення про глобальне керування комунікацією і сам модус цього керування, оскільки вперше в історії міжнародних відносин до вироблення інформаційно-комунікаційної політики були причетні нові актори, що сприяє перерозподілу владних відносин у цій сфері і дає змогу прогнозувати імовірність виникнення нової моделі керування, в якій роль громадянського суспільства дедалі зростатиме.

Оптимістичні прогнози, що їх робили учасники громадянського суспільства, які брали участь у перших двох раундах WSIS, багато в чому не справили сподівань. Це показав наступний раунд WSIS+10 під назвою «Бачення викликів: WSIS після 2015», який відбувся в Женеві у травні 2013 р. То що ж змінилося за ці роки? Через брак заключних підсумкових документів форуму в мережі Інтернет важко провести повний аналіз його здобутків. Проте навіть ті матеріали, які розмістила на власному сайті Міжнародна телекомунікаційна спілка (ITU), що була головною міжнародною організацією, яка приймала цей саміт, досить красномовно говорять про зсуви геополітичної парадигми у цій галузі.

Головними спонсорами WSIS+10 виступили одна з наймогутніших транснаціональних корпорацій — Intel Corporation (США) та одна з найбагатших держав світу — Об'єднані Арабські Емірати⁵³. Тобто не просто гроші, а дуже великі гроші порядкували форумом. Щодо присутності урядового сектору на саміті, то було представлено 50 держав. ООН та міжнародні організації найвищого рівня також брали участь. По-перше, це всі проаналізовані нами вище міжнародні інституції. По-друге, у цю ж категорію були зараховані такі велетні глобальної фінансової системи, як Світовий банк (*The World Bank (виділено авт.)*; США), інша міжнародна фінансова організація «Світовий банк» (World Bank; США), Світовий економічний форум (Швейцарія), Міжнародна палата торгівлі (International Chamber of Commerce (ICC); Франція), так само, як і міжнародні організації у сфері інформаційно-комунікаційних технологій та комп'ютерної індустрії, які люблять інтереси великого бізнесу у цій сфері: Асоціація комп'ютерної та комунікаційної індустрії (США), Міжнародний союз диджитальної економіки (Швейцарія), Форум керування мережею Інтернет (Швейцарія), Міжнародна рада «СAMENA» (Об'єднані Арабські Емірати).

Окремо варто відзначити небачену на попередніх самітах присутність велетнів інформаційно-комунікаційної та комп'ю-

терної індустрії у сфері приватного сектору. По-перше, кількісно це становило 107 корпорацій цього сектору світової економіки. На попередніх самітах їх не було ні видно, ні чути. Там їхні інтереси лобіювали представники або урядів, або підконтрольних їхньому впливу асоціацій, альянсів тощо. По-друге, — і це найважливіше, — переважна кількість представлених на форумі корпорацій — це наймогутніші глобальні транснаціональні корпорації у цій сфері. Аналіз списків делегатів приватного сектору на WSIS+10 показує, що серед представлених Сполученими Штатами 18 корпорацій були такі велетні індустрії, як Amazon, AT&T, BT, Cisco Systems, Google, Hewlett-Packard, Intel Corporation, Microsoft, Motorola Solutions, Verizon Communications. Кожна з цих глобальних корпорацій має прибутки, що дорівнюють ВВП кількох європейських країн, разом узятих. Або чого тільки варта могутність представленої на WSIS+10 американської Асоціації кіновиробництва, за якою стоїть увесь Голівуд, що наповнює своєю продукцією цілий світ? Із двох американських континентів були представлені канадський бізнес як партнер Hewlett-Packard: St. Josef Communications (Hewlett-Packard Partner) та два мексиканських: América Móvil та Instituto Jalisciense de Tecnologías de la Información, A.C.

На останньому саміті були представлені й провідні телекомунікаційні корпорації інших країн світу, переважно європейські. Це 3 шведські компанії: eBay, Ericsson, Intel Sweden AB; 12 британських компаній, з-посеред яких Avanti, BT Group, eNovation4d; 3 французькі: Alcatel-Lucent, Evolving Consulting, Global Government & Public Affairs; 4 італійські, здебільшого представлені національними телекомунікаційними компаніями, і багато швейцарських, оскільки Швейцарія — країна, в якій відбувалася ця міжнародна подія. Були представлені також Іспанія і Португалія. Цікаво, що за винятком Швеції бізнес-сектор скандинавських держав на цьому форумі був відсутній, так само, як і держав — нових членів ЄС. З пострадянського простору були представлені тільки Російська Федерація (компанія Group-IB) та Казахстан (компанія Keremet Astana). З Азії були присутні представники з Індії, Японії, Таїланду, Республіки Корея, Бангладеш (по одній корпорації). З Близького Сходу та Африки — теж по одній корпорації з Об'єднаних Арабських Еміратів, Ізраїлю, Ірану, Алжиру, Кот д'Івуару, Танганьїки, Південно-Африканської Республіки, Лівану.

Громадський сектор на саміті WSIS+10 представляли 62 неурядові організації, більша половина з них — це різноманітні

організації різного спрямування, які об'єднує слово «інститут» чи «центр» на початку назви, наприклад інститути з вивчення (інформаційного суспільства, інформації, синергії внутрішніх ресурсів, планетарного синтезу, гуманітарного права тощо) і центри (демократії і технології, міжнародної комерції задля розвитку, імені Девіда Кеннеді з вивчення міжнародних відносин). Участь у форумі взяли також Міжнародний альянс для розвитку цілей тисячоліття, кілька об'єднань жінок, а також Організація з питань захисту дітей у мережах. Як бачимо, це дещо строкатий набір неурядових організацій та представників інституцій громадянського суспільства, не всі з яких безпосередньо займаються проблематикою інформаційного суспільства, інформаційно-комунікаційних технологій та комунікації. Зрозуміло, що кожна з організацій, що представляли як неурядові організації, так і громадянське суспільство, мала власні конкретні цілі, проте вони не були сфокусовані на головних завданнях. Тому їм було важко протистояти могутній «артилерії» приватного сектору. Тож зрозуміло, що на порядок денний вийшли перш за все питання, визначені інтересами приватного сектору. В кращому разі їх можна назвати технологічними чи зосередженими довкола інформаційно-комунікаційних технологій. З поля зору великої частини робочих секцій на цьому раунді WSIS+10 випало те, що б я назвала людноцентричним підходом до питань, пов'язаних із проблематикою WSIS, що призвело до фрагментації руху за право людини на комунікацію.

Водночас можна дійти висновку, що сучасна геополітика комунікації залишається одним із центральних питань для світового співтовариства початку XXI ст. Про це свідчить те, що тричі за перше десятиліття WSIS збирається і продовжуватиме це робити надалі.

У сенсі дієвіших та більш гуманістичних рішень учасникам наступного форуму можна побажати звернути більше уваги на найменш розвинені країни та регіони світу, розробити практичні напрацювання (тут добре було б залучати приватний сектор інформаційно-комунікаційних технологій, розкрити його меценатський та спонсорський потенціал) щодо зменшення глобального диджитального розриву як усередині кожної країни, так і між країнами, регіонами та континентами.

Глобальному і низовому громадянському суспільству разом із представниками науки в галузях міжнародної інформації, комунікаційних студій, світової політики та міжнародних відносин, вкупі

зі спеціалістами з інформаційного та комунікаційного права можна порадишити об'єднати зусилля, звернути увагу на ті проблеми та негаразди в глобальному та локальному розвитку інформації та комунікації, які позбавляють людину можливостей не тільки легко, безкоштовно й доступно отримувати інформацію і про себе, і про життя свого осередку, і про діяльність уряду, а й утруднюють чи навіть виключають через нерівність можливостей спілкування між людьми. Активістам неурядових організацій, громадянського суспільства, науковцям та демократично налаштованим професіоналам медіа-сфери та сфери інформаційно-комунікаційних технологій, просунутим та авторитетним «інтернет-гуру» потрібно вести невпинну роз'яснювальну роботу серед різних верств населення різних країн світу про усвідомлення ними, що право на комунікацію — це їхнє невід'ємне право. Позбавляючи його людей, їх тим самим позбавляють відчуття своєї цінності та гідності вільної людини між вільних людей, як записано в Декларації прав людини ООН.